

Schulcz Katalin

A kiegyezéskeresés esélyei a hatvanas években

Két meghatározó történelmi dátum — 1956 és 1968 — közé ékelődik az a korszak, amelyet hatvanas évekként szoktunk emlegetni. Ez legalább két, egymástól karakterisztikusan megkülönböztethető, ám önmagában kevésbé homogén periódusra bontható; az első 1957-től 1962–63-ig tart, az irodalom központi politikai irányításának offenzív szakasza ez, amelyben a hatalom értékszemlélete érvényesül, majd 1963-tól, a konszolidáció lezárulásával 1968-ig az irányítás szinttartó periódusa következik: ekkorra, bár az irodalom még mindig nem spontán folyamat, az alkotói szuverenitásnak tágasabb a mozgásteret. 1963 a vizsgálatunkban alkalmazott négyéves szakaszoláson belüli cezúrának bizonyult: a kétségtelen eredmények, az ország működése, az élhető élet számos jele igazolni látszott a hallgatólagos egyezés értelmét és távlatait. A vállalt önkorlátozás határai is mozgathatóknak tűntek, sorra dőltek meg korábban érinthetetlen tabuk. Elemzéseinkben ez a felszálló ág igen markánsan kimutatható, mint ahogy az évtized közepétől érzékelhető elbizonytalanodás is. Rajtuk keresztül vezet az út 1968-hoz, amely a hatvanas éveket végleg lezárja.

Az 1956 után berendezkedő hatalomnak egy egész országot kellett megnyernie a szocializmus és a maga számára. Legitimációs törekvéseiben rászorult az irodalomra, amely Magyarországon hagyományosan összekapcsolódott a politikával — olykor szélsőségesen — pro és kontra. A vezetésnek most nagy káderhiánnyal kellett szembenéznie: az írók elnémultak. Szóra bírásukra a hatalom a megegyezés és a leszámolás különféle módozatait vetette be; súlyos bírósági ítéleteket hozott, majd kegyet gyakorolt, büntetett és jutalmazott. A korbács és kalács taktikája hatékonynak bizonyult: ki azonnal, ki valamivel később adta be a derekát. Németh László már 1957-ben kiérdemelte a Kossuth-díjat, majd a moszkvai utat Király Istvánnal; Illyés tovább vívódott. Szükség volt a dogmatizmus éveiben „besározódott” középmezőnyre is, s miközben a politikai vezetés a kontinuitás bonyolult problémájával küszködött — vagyis igyekezett úgy elhatárolódni a rákosista múlttól, hogy szereplőit használni tudja, ám maga az eszme érintetlenül kerüljön ki a jól adagolt bírálatokból —, saját nevelésről, tiszta lappal induló fiatalokról is gondoskodnia kellett.

Az irodalmi élet megindításához persze nemcsak az írók összetételére volt szükség, de az irodalom intézményeinek létrehozására is: ugyancsak a folytonosság, illetve újrakezdés jegyében meg kellett teremteni azokat a fórumokat, amelyek híven közvetítették a párt diktálta értékeket. Egymást érték a tézisek, állásfoglalások, amelyek a szocializmust axiómaként kezelték, vitathatatlannak tekintették a szocialista realizmus elsőségét, útmutatásuknak pusztán az „eszmei befolyásolás” eszközeivel kívántak érvényt szerezni.

Mivel az íróársadalom jelentős része aktívan közreműködött a forradalom szellemi előkészítésében — s tette ezt az Írószövetségben, illetve az *Irodalmi Újság* köré tömörülve —, felfüggesztették az Írószövetséget; helyette — kipróbált káderekből — megszervezték az Irodalmi Tanácsot. A szintén kompromittálódott *Irodalmi Újság*ot emigrációban szerkesztették tovább Nyugaton. Ugyanebben az évben a Bölöni György irányította *Élet és Irodalom* váltotta fel, az élén álló kommunista csoport legfőbb feladata az elhajlások elleni harc volt. 1957 és 1960 közötti mintánk 60%-a az *ÉS*-ből került ki. Az 1957 őszen induló *Kortárs* a levitézlett *Csillag* utóda lett, szélesebb körben tájékozódott, népfrontosabb próbált lenni. 1961-ben kezdte meg tevékenységét az *Új Hang* örököse, az *Új Írás*. Ez a folyóirat 1961 és 1964 között mintánk 42%-át adja, noha ekkor már nagyobb a választék, az *Élet és Irodalom* is, leválván az időközben újraalakított Írószövetségről, nyitottabb, publicisztikusabb programot hirdet meg, hogy „ne az íróknak készüljön, hanem az olvasóknak”. A regionális fórumok, a szegedi *Tiszatáj*, a debreceni *Alföld* vagy az 1958-ban Pécsen alapított *Jelenkor* elenyésző képviselőitük vizsgálati anyagunkban.

Az irodalmi élet kulcsszereplőjét, az olvasót megkülönböztetett figyelem övezte: a politikai vezetés a maga egységes elveit egységes közönségnek szánta. Útjára indította „Az olvasó népért” mozgalmat, óriási példányban adta ki a klasszikusokat, virágkorát élte a valóban olcsón kínált Olcsó Könyvtár és számos egyéb sorozat, szem előtt tartva a közérthetőség hangsúlyozott követelményét, amely a mindenkire szólást volt hivatott szavatolni. „Az ifjúság kalandvágyának kielégítésére” útleírásokat ajánlottak, a szórakoztatásról lektúrok gondoskodhattak, miután a műfaji tabu megszűnt, s csak a szerzőké élt tovább. A minden szinten általánossá váló tanulásra, művelődésre buzdítás később azon a tapasztalaton bukott meg, hogy az aufklériszta elképzelésekkel szemben a közönség nem egy és oszthatatlan.

1958-ban — ez Nagy Imréék kivégzésének éve, letartóztatják Déry Tibort és társait — a korábbi, mérsékelt hangú irányelvek közé komorabbak kerülnek. A párt tematikus ajánlásai ekkortájt követhetően érvé-

nyesülnek novellamintánkban. Ezek tengelyében áll a szocializmus dicserete, előnyeinek bemutatása, morális magasabbrendűségének megjelenítése, 1956 elítélése, szellemének lejárata. Ez kiemelt kérdés volt a hatalom szempontjából, hiszen éppen a forradalom leverésével kerülhetett uralomra. 1957 és 1963 között található mintánkban a legtöbb '56-tal foglalkozó írás: a feladatnak sikerült derekasan eleget tenni. '57 és '60 között négy olyan novella is felbukkan, amely szinte szó szerint érvényesíti a párt '56-ra vonatkozó álláspontját. A legkirívóbb Rideg Sándor *A mucsai ellenkormány* (1957) című írása, amely satírának készült, s amelyben a forradalom oldalán kizárólag idiótaként ábrázolt, dorbézoló csűrhe jelenik meg. A szerző olyannyira túllőtt a célon, hogy még a rosszhiszeműség hitele is csorbult; a hatalom álláspontjának szárnalmas karikatúrája jött létre. Nem tipikusak a korszak irodalmában az olyan művek, mint Ottlik Géza 1959-ben megjelent, *Iskola a határon* című regénye, amely nemigen fér bele a hivatalos szemléletbe; meg is kapja kritikusaitól az akkoriban szokásos „egzisztencialista” minősítést. A húszas évek határmenti katonaiskolájának drilljében nevelkedő fiúk mindenestre beszédes példát mutatnak helytállásból, a legsanyarúbb körülmények között is. Ottlik az *egyéniesség* később előtérbe kerülő problémáját is megelölegezi: az *Iskola a határon* alapkönyve lett a fiataloknak, a következő évtizedekben ritkán megszólaló Ottlik az íráság mesterségbeli és morális példáját adva valóságos legendájává, erkölcsi mércéjévé válhatott a hetvenes—nyolcvanas évek írónemzedékének.

A konszolidáció valóban fel tud mutatni eredményeket; végbement a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a társadalom szépreményű mobilitása még tart (ennek problematikája mintánkban erőteljesen kimutatható). Tömegek indulnak meg faluról városba, hogy az iparban találják meg számításaikat, a fél ország tanul, szemlátomást épül a szocializmus. Mindez nagyarányú életforma-változással jár, ekkor figyelhető meg az *életmód* problémái felé fordulás, s ez 1961 és 1965 között egyértelműen az ide tartozó értékek dominanciáját eredményezi novelláinkban is.

Már írnak az írók, optimista hangütés jellemzi az Írószövetség 1961-es közgyűlésén felszólalókat. Mesterházi Lajos lelkesen állapítja meg: „Jobb most írónak lenni, mint tegnap, holnap még jobb lesz.” Szűnőben van a korábbi elzárttság, a békés egymás mellett élés közegében oldódik az ideológiai szigor. A vezetés már beéri a szocialista realizmus hegemoniájával. A rendszerrel nem ellenséges egyéb irányzatok is szóhoz juthatnak, természetesen marxista használati utasítással. A kísérletezés joga hatályba lép, korlátait a későbbi három T — a tiltás, tűrés, támogatás — informálisan kitapintható működése szabja meg. Ekkor már Aczél György a kulturális élet legfőbb irányítója, ahogy a népnyelv mondja: a

művelődési miniszter első „felettese”. Óriási jelentőségű a tájékozódásban a *Nagyvilág* című folyóirat, amely ekkor valóban a nagyvilágot jelenti, s ez a szerepe körülbelül az évtized közepéig tart, kiegészülve a Modern Könyvtár sorozattal. Részint a régebben elzárt, úgynevezett problematikus, polgári nyugat-európai, amerikai irodalommal ismertet meg, pótolni igyekezték több évtizednyi lemaradását: Broch, Camus, Brecht, Kafka műveit adja közre magyarul, valamint a kortársakat mutatja be: Dürrenmatt, Beckett, Arthur Miller, Sartre, Böll és a Gruppe 47 más tagjainak friss alkotásait jelenti meg, Szolzsenyicin híres műve, az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* is itt lát napvilágot. Kafka regénye, *A per* majd négy évtizedes késéssel jut el az olvasókhoz, s ekkor zajlik róla a nevezetes vita is, amely Ernst Fischer, illetve Roger Garaudy kezdeményezésére Kafka újraértékeléséhez vezet. A Prága melletti, libicei tanácskozáson Kafka a „parttalan realizmus” jegyében menlevelet kap, s bár továbbra is bírálják, a tágasan értelmezett realizmusban már helye van, jelentőségét elismerik, legfeljebb dekadens voltáról folyik tovább a disputa. Újabb lépés ez is, hogy az addig tiltott művek közül egyre több érték kerülhessen át a tűrészmezőbe. A cél nem az egytetértés, hanem az érték mentése. A polgári irodalomról és a szocialista kultúráról vitázva már vállalják a szabad(abb) tájékoztatás kockázatát, csak ennek módja és mértéke készíti ellentmondásra a hozzászólókat. Simon István nem áll egyedül, amikor a „saját termést” félti a fordításáradattól. Mindenesetre előrelépés történt; a kétértékű kultúrpolitikát most váltja fel a háromértékű, a tiltás és támogatás mellett számolni lehet a tűrész határainak szélesedésével.

1961 és 1965 között nem jelenik meg irodalompolitikai pártdokumentum, annál több azonban a vita. Gondos Ernő 1966-ban a *Valóságban* közreadott tanulmányában 1957 és 1964 között 148 vitát számolt össze. Jellemző, hogy ezek közül 1963-ban (emlékezzünk kiemelt szerepére) ötször annyi zajlott, mint 1959-ben. A bátorított közéletiség a legkülönbözőbb témákat irodalmiasította el, a népesedés kérdésétől a családi házak problémáján keresztül a realizmus-vitáig. A *Kortársban* kibontakoztatott családi ház-vitához hozzászólt többek között Németh László, Sőtér István és Veres Péter is. Itt már kifejezetten az új életmód dilemmáiról volt szó, a később is vissza-visszatérő kispolgáriság veszélyéről, amely az úgynevezett frizsiderszocializmus, a komfortos, fogyasztóivá váló élet egyik fenyegetéseként jelent meg a szocialista életmód deklarált közösségiség-eszményével szemben. Veres Péter megosztja tanácsalanságát az együttgondolkodásra felhívott olvasóval: „Most még az egyik szavunkkal az abszolút kényelmet ígérjük, a másikkal a hősi-tevékeny munkáséletre buzdítjuk az embereket” — mondja. E viták azért is

voltak fontosak a tájékozódásban, mert az értelmiség szót válthatott egymással, mintegy kollektív nevelődésként cserélhette ki eszméit. E viták később nagyrészt szakfórumokon folytatódtak, az értelmiségi eszmélődésnek már az 1963-ban induló *Kritika* is helyt ad. Egyre nagyobb tért kapnak a szaktudományok, megnő a *szakértelem* jelentősége. Nem számít többé burzsoá áltudománynak a pszichológia és a szociológia, 1964-ben megalakulhat a Magyar Tudományos Akadémia szociológiai kutatócsoportja. Nemcsak a tudomány tehermentesíti azonban az irodalmat „mindenes” funkciójától: a társzművészetek is megkezdik szabadságharcukat. Az autonómiáért folytatott küzdelemben élen jár a képzőművészet és a film, utóbbi ekkor néz virágkora elébe, nemegyszer megszabadul az irodalmi forgatókönyvtől is, miközben a világ filmgyártásának elidegenedéssel vádolt, nihilistának bélyegzett, ám mégiscsak bemutatott remekművei (Fellini, Antonioni alkotásai) ugyancsak mostanra érnek el a magyar közönséghez.

Az ENSZ napirendjéről lekerült a magyar kérdés, nő az ország presztízse, az élet minősége javul. Az Elnöki Tanács 1963-ban hirdet amnesztiát. Kulcsszóvá válik a MÁR, ez egyként vonatkozik az elért eredményekre s a kultúrpolitika fokozatos eredményeire. Tóth Dezső — későbbi művelődési miniszter-helyettes — ellágyulva emlékszik vissza egy interjúban a régi szép időkre: „... a 60-as éveknek volt egy menetiránya és menetritmusa. Az ember szinte biztosan meg tudta mondani, hogy ami az idén »még nem megy«, az jövőre vagy az azt követő évben menni fog [...] Volt egy szolid, fegyvelmezett, hallgatólagos megegyezés az íróársadalom és a politika között a visszatérést illetően: »X már igen, Y még nem.«” A gyakorlatban ez mégsem volt teljesen kiszámítható, legalábbis erre utal a kor egy másik tanúja, Fodor András, amikor 1964 elején híret veszi az *Új Írás* főszerkesztőváltásának. Azt beszéltek, írja, azért kellett mennie a főszerkesztőnek, mert „rengeteg taktikai hibát csinált, folyton elvéteve, mikor kell makacskodni, mikor engedni”.

1963 egyik zajos szenzációja Fejes Endre *Rozsdatemető* című regénye. Ifjabb Hábetler János vasesztergályos gyilkosságot követ el. Ennek okát kiderítendő kíséri végig az író Hábetlerék történetét az első világháborútól kezdve. A szenttelenül előadott családi krónika arról hozott hírt: a hatalom letéteményesének hirdetett munkásosztály korántsem egységes. Hábetlerék kispolgári értékrendbe zárkoznak, s noha a történelem nem kíméli őket, meg sem kísérlük, hogy változtassanak sorsukon: rendületlenül kitartanak apolitikus beállítottságuk mellett. Távlataik, pontosabban távlatuk *hiánya* élesen ellentmondott a homogénként elképzelt „hivatalos munkásosztály” hivatalos perspektívájának. Fejes külső nézőpontja, látszólagos érzelemmentessége valójában számonkérő

magatartást takar: a proletariátus elszalasztott történelmi esélyét róttá fel. Ki is tört a botrány: egyes bírálók eleve kifogásolták a könyv megjelentetését, mások a Pascal-mottó egzisztencializmusát kárhoztatták, vagy a keretes megoldásból vezették le a „túlzott determinizmust”. Mindenesetre újdonság volt, hogy már akadtak olyan neves kritikusok is, akik kiálltak a regény mellett. A *Rozsdatemető* dramatizált változata még ugyanebben az évben színpadra került, hatalmas sikerrel játszotta a Thália Színház. A már idézett Fodor András ezt jegyezte fel naplójába: „A közönséget magával ragadják az ordítózások, nyers bemondások, ájulások. Tizennyolc éve emlegetik neki a munkásosztályt, de most lát először színpadon igazi prolikat.”

Az oknyomozó-kérdező attitűd jellemző erre az időszakra. Sánta Ferenc *Húszórás riportja* (később *Húsz óra*) is a számadó-oknyomozó epikai vonulatba sorolható. Az író riporterként jár végig egy falut, ahol ki-ki számot vet saját sorsával, egyúttal azonban a történelmi múlttal is. A fő kérdés: hogyan jutottunk idáig? Kiderül, hogy a jelenbeli konfliktusok eredete a fel nem oldott múltbéli ellentétekben, sérelmekben gyökerezik. Ugyancsak oknyomozás, és a *nemzeti önkritika* tabuját döntötte meg később, 1964-ben Cseres Tibor *Hideg napok* című regénye, amely eladig nem megbeszélhető, kényes kérdést feszegetett: Magyarország második világháborúban való szereplését, amelyet a kollektív elfojtás tartott homályban. Ez azért is fontos, mert a nemzeti érték korszakunk novelláiban nem jelenik meg. 1963 krónikájához tartozik Déry Tibor visszaérkezése az irodalomba: *Szerelem* címmel jelenik meg novelláskötete. Ilyen körülmények között robban az újabb botrány: az *Élet és Irodalom* közlése Örkény István *Niagara Nagykováház* című hírhedté vált paraboláját. A szerző, aki huzamosabb szilencium után épp e publikációjával lépett színre, ismét azonnal kivívta magának az elhallgattatást.

A novellában egy vidéki házaspár, Nikolits és felesége Pesten tölti vakációját. Kötelességszerűen végigunatkoznak egy Wagner-operát, élvezik a *Csárdáskirálynőt*, holott tudják: „rémes butaságnak” illik tartaniuk, s nem maradhat ki programjukból egy szovjet darab megtekintése sem. A legizgalmasabbnak azonban a nemrég modernizált Niagara Nagykováház ígérkezik. Hipermodern, sivár helyiségbe érkeznek meg; se ruhatár, se pincér, se zene, az asztaloknál türelmesen várakozó vendégek. Minden tekintet egy vörös körfüggönyre szegeződik, amely mögül időről időre megtermett, tornatrikós férfi lép elő, és rámutat valakire. Az illető vele együtt eltűnik a függöny mögött, majd kiszáradva elégedett mosollyal tér vissza a helyére. Nikolitsék alig várják, hogy sorra kerülhessenek. A behívóember csakhamar ki is szemeli az asszonyt. Visszatértekor Nikolitsné nem néz a férjére. Most ő következik. A tornatrikós

ember a konyhába vezeti, ahol három gumibotos férfi fogadja, és agyba-főbe veri. Nikolits „sejtette, érezte, sőt tudta, hogy ennek egyszer el kell jönnie”. A verés után könnyűnek és felszabadultnak érzi magát, szorongása megszűnik. Borraivalót hagy az asztal szélén, még elüldögélnek egy negyedórásukat. Másnap hazautaznak a falujukba.

Nem kerülhettem el a viszonylag részletes tartalomismertetést, hogy világossá váljék a mű politikai „veszélyessége”, különösen az adott pillanatban. Világossá is vált a kultúrpolitika irányítóinak: Szirmai István illetékes KB-titkár így reagál rá: „Legutóbb olvashattuk az *Élet és Irodalomban* Örkény István *Niagara Nagykovács* című, politikai értelemben rosszhiszemű novelláját, amelyhez hasonló irományoknak nincs helye a magyar sajtóban [...] Egyesek [...] tagadván az irodalom nevelő funkcióját, mai művészetünk legfőbb feladatának a hibák leleplezését, a »tényfeltárást« vallják. Ezeknél az alkotóknál erősen hat az élet sötét oldalainak egyoldalú ábrázolása... Ez a mi szemléletünkötől és népüktől is teljesen idegen.” Ami igaz, az igaz: nem másról, nem kevesebbről beszélt Örkény, mint a *szabadság- és autonómiahiány* deformáló hatásáról. A kiszolgáltatottság szocializálta ember mazochisztikus elébesítése a tapasztalata szerint mindig kárára működő magasabb erőknek, az elkerülhetetlen rossznak, az az *életformává váló alkalmazkodás*, amely a *szabadság* helyébe a *biztonságot* helyezi célértékként, a lágerpszichózissal rokon jelenség, Örkény személyes élménye, írásainak visszatérő motívuma volt. Ám az időzítés, a működni látszó kiegyezés idején, újabb, ígéretes megállapodások reménye közepette, ez már több volt, mint sok.

Tudjuk, az 1963-ban megfigyelhető különleges irodalmi elevenséghez hozzájárult az is, hogy korábban íróasztalfiókba kényszerült művek szinte egyszerre jutottak fórumhoz, összetalálkozva a szabadabb légkörben készült új alkotásokkal. Ebben az évben a 36 évet átfogó teljes vizsgálati mintát tekintve novelláinkban kiugró a *politikai értékek* képvisellete. Éppúgy megjelennek a korábban írott novellákban, mint a frissekben. Igaz, a korszakspecifikus konfliktusok szerint más és más összefüggésben, eltérő értékek vonzásában. Míg például az említett Örkény-novellában a *szabadság* a *félelemmel*, a *vitalitás fenyegetettség*gel kapcsolódik össze, az új, s egyre többször az értelmiségi problémákra koncentrálnak írásokban már az *egyén* (tágabban értelmezve az értelmiségi közösség tagjának) *autonómiájáról* van szó, ez az *értelmiségi lét, önmegvalósító munka* ekkor megfogalmazódó dilemmáival függ össze. Ennek *erkölcsi* vetülete is az előtérbe kerül az *értelmiségi önvizsgálat*, illetve *önkritika* formájában. Csurka István *Az uszálykormányos* című novellájának egyetemista főszereplője, Elemér, egyetlen nap alatt módszeresen provokálja ki, hogy kicsapják az egyetemről, noha pontosan tudja, „meddig lehet

elmenni”, sorjában sérti meg a jól ismert szabályokat, hogy megundorodván hátat fordíthasson a képmutató világnak, amelyben az elvektől olyanmennyire távoli a gyakorlat, s vele az ily módon vállalhatatlan értelmiségi létnek is. Ugyancsak Csurka mutat be mindjárt egy másik értelmiségi változatot (*Miért rosszak a magyar filmek*, 1963), amelyben Fodor, az egzisztencialista író, az eredetileg őszinte hittel elgondolt, kifejezetten politikai tárgyú forgatókönyvét a filmgyári instrukciók szerint kész átmegeg átigazítani, egészen addig, hogy a kész film már nem is emlékeztet a tervre. Ő az *önmegvalósító alkotó munkát* adja fel, s köt hideg fejjel *kompromisszumot*, cserébe a *sikerért* és az *anyagiakért*.

Más gondokkal küszködik az az elsőgenerációs értelmiség, amely megragadva a lehetőséget, a fővárosban tanul, mint Rikitiki, Gerelyes Endre *Charon* című elbeszélésében (1963). A fiatal agrárszakember régi falusi és mai városi kötődései között vergődik, már egyik közegben sincs otthon: Budapesten félszegen mozog, de visszautasítja a vidéken felajánlott agronómusi állást is, mert már nem volna képes — ahogy ő mondja — a „sár-rugdosó életet” élni. A *falú—város* problematika gyakran jár együtt a *régi és az új* szembekerülésével. Ez a konfliktus az életmód szférájában a *hagyományos/konzervatív* értékrend és a *modernizáció* értékeinek ütközésében ábrázolódik. Ugyanennek a problémának gyakori járulékos alkonfliktusa a *nemzedéki ellentét*, amelyben a fiatalok képviselik a *korszerűség* értékeit, mint Galgóczi Erzsébet *Minusz* című novellájában a Budapesten egyetemre járó Krisztina, aki vidékre hazalátogatva elborzad saját családjának örökölt — és máris tovább örökített —, elmaradott szemléletétől.

Falu a terepe azoknak a *leleplező*, többnyire publicisztikus írásoknak, amelyek a politikai érdekek alapján kiválasztott téves-vezetők *hozzá nem értésből* adódó *hatalommal való visszaélését, önkényét, pazarló gazdálkodását* veszik célba. Jellemző, hogy a falu világával kétségtelenül több művében foglalkozó író, Csák Gyulát, saját bevallása szerint, egy alföldi termelészövetkezet felkéri, vállalná az elnökséget. Mint kiderül, morális hátterének köszönheti a bizalmat: „Ilyen ember kellene ide, mert ez biztosan nem csapna be bennünket, nem élne vissza a helyzetével.”

Ugyanez a közeg jelenik meg más nézőpontból azokban az *életút*-novellákban, amelyeket akár *téves-elnök történetek*nek is nevezhetnénk. Ezeknek a központjában a kontraszelekció terméke, a kisiklott sorsú ember áll. Ilyet mutat be Galambos Lajos *Egyedül* című novellája. E negatív karriertörténet hőse — vagy inkább áldozata — felkészületlenül, szaktudás nélkül kerül erejét és képzettségét meghaladó posztra, nem csoda, hogy előbb-utóbb összeroppan a hirtelen rászakadó, számára be-

láthatatlan feladat súlya alatt. A meghasonlás rendszerint együtt jár az alkoholba meneküléssel, az emberi kapcsolatok, köztük a *család* szétzilálódásával, az önpusztítással.

Novelláink többségében a család menedékként szerepel, még ott is, ahol egyelőre csak megálmodott jövő, mint Moldova György *Menekülés* című novellájában. A nagyobb közösséggel szemben védelmet, biztonságot és szolidaritást ígérő kisközösség, amelynek a külvilágban elszenvedett frusztrációkat kell orvosolnia. A hivatalos és magánértékrend markáns szétválása túlzott terheket ró a családra, a házon kívül elvárt *alkalmazkodás* kényszerítőbb volta miatt a családon belül az *alkalmazkodás hiánya* rontja meg az emberi kapcsolatokat, megelőlegezve a családon belüli *magány* később ábrázolt jelenségét. Maga a *szerelem* — egyáltalán mindenfajta érzelem — a háttérben marad. Thurzó Gábor *Az aktatáska* (1961) című novellájában az *őszinteségre, egyenrangúságra* alapozott kapcsolat a képmutató gyakorlatban kettős magánnyá válik, s ugyancsak csődöt mond a modernség illúziójával, sallangmentesen, valójában azonban meggondolatlanul kötött házasság Kertész Ákos *Tánczene éjfélig* című elbeszélésében: férj és feleség homlokegyenest különböző személyiség, *empátiájuk hiánya, kommunikációjuk zavara* óhatatlanul mindkettőjük magányához vezet. Nem derűsebb az élete a már említett *Mínusz* című Galgóczi-novellában megjelenő anyafigurának sem, aki konzervatív szemléletű, alávetett, robotoló mártír asszony; érzelmi élete éppen olyan sivár, mint a korszak novelláiban felbukkanó felvilágosultabb nőtársaié.

A kommunikációs zavarok nagyobb léptékben is érzékelhetővé válnak az évtized közepe táján. 1964-ben Hruscsov bukása bizonytalanságot kelt a politikai vezetésben. A változatlanúság értéke nagy a társadalomban, a szélesedő középrétegeknek már van vesztenivalójuk. A bejáratott modus vivendi kölcsönös érdekeltségében még egyetértés van hatalom és társadalom között. Dívik a „sorok között olvasás”, az „áthalásos művek” fölötti összekacsintás. A politikai vezetés az új gazdasági mechanizmus — már korábban előkészített — tervezetével kezd újra foglalkozni. Elismerve a gazdasági egyenirányítás tarthatatlanságát, az anyagi érdekek figyelembevételével próbálja megteremteni a szocializmus gazdasági modelljét, jóllehet felemás módon, a pártvezetés érintetlenül hagyásával. A reformhoz nagy remények fűződnek.

A hatvanas évek közepén színre lépő új írónemzedék ebbe a helyzetbe érkezik. Az *irodalom jelentőségvesztése* ekkor már nyilvánvaló. Hozzájárul ehhez a tájékozódás egyéb formáinak lehetősége, a korlátozott, de megengedett külföldi utazás, a szaktudományok és társművészetek erőteljesebb jelenléte. A televízió elterjedése az olvasás radikális csökkené-

sével jár: az irodalom, ha tetszik, ha nem, kezd az értelmiség belügye lenni.

Az új nemzedék képviselőinek nem tetszik a kimondatlan etikett: friss, éles szemmel ítélkeznek a felnőtt világ *képmutatásáról*, *cinizmusáról*. A betagozódással együtt járó *konformizmus* nem vonzó számukra, igyekeznek meghosszabbítani kamaszkorukat, de legalábbis a *kötetlen, szabad életformát*, mint például Császár István *Utazás Jakabbal* (1967) című novellájának főhőse. Szórványosan, de megjelennek már az évtized második felében a lézengő figurák, a hivatalosan még el nem ismert *deviancia* jelei.

Az ekkor fiatalok úgy érzik, meg vannak fosztva a történelemtől. Örkény mesélte, hogy egyikük azt vágta a fejébe: „Könnyű magának. Legalább részt vett a háborúban.” Az ő közös élményük a beat-zene, amelynek magyar változata is megszületik a nemzedéki *lázaság* egyik markáns megnyilatkozásaként. Megérik az a kelet-európaiság-tudat, amelyet kollektív létbizonyítékként élnek át, s amelynek már utána is tudnak járni: a Világifjúsági Találkozó kiüresedett protokollja helyett autóstoppal indulnak útnak, hogy valódi párbeszédbe elegyedhessenek nemzedéktársaikkal. Ez már a hetvenes évek zenéje: akkor írja meg Bereményi Géza, és énekli el Cseh Tamás.

Az évtized második felében továbbra is megmaradnak a szellemi szabadság apró engedményei: kis példányszámban kiadhatják az egyetemen lukácsisták, maoisták, fiatal népiek a *Tiszta szívvel* című antológiát, Lukács Györgyöt rehabilitálják, a Thália Stúdió bemutatja Beckett *Godot-ra várva* című darabját. A társadalomtudományok a hivatalosan nem létező *szegénységet* szemérmesen halmozottan hátrányos helyzetnek nevezik. *A látogató* — Konrád György regénye — már kéziratban van. 1968-ban, Csehszlovákia megszállásával szűnik meg minden illúzió.